

# *Iconografia americana de Sant Vicent Ferrer. Transformació de la imatge del sant valencià a l'Equador*

**Ricard Huerta**

Universitat de València

**Germán Navarro Espinach**

Universidad de Zaragoza

## **RESUM**

En el context de la cultura popular del sud d'Europa, la imatge del sant valencià per excel·lència està lligada a la posició del seu dit en alt, a la vestimenta de l'hàbit dominic i un rostre de personatge amb una cara d'eterna joventut i aspecte de persona afable. Un clar exemple d'aquest escenari icònic serien els quadres signats per Alonso Cano amb el títol *La predicació de Sant Vicent Ferrer*. No obstant això, i atenent-nos a la important presència política del personatge en la seva època, com a orador apassionat i molt amant dels discursos apocalíptics, observem que la realitat iconogràfica del sant en l'Equador està més lligada a aquesta tradició que el vincula amb el sever càstig diví, recolzant-se en trompetes i ales que l'acosten més al concepte de arcàngel resolutiu. Presentem alguns exemples d'aquesta imatgeria vicentina encara molt present a l'Equador.

**Paraules clau:** Iconografia / cultura visual / Sant Vicent Ferrer / Equador / exvots

## **ABSTRACT**

*In the context of popular culture in southern Europe, the image of the best-known Valencian saint is related to the position of his finger, to the dress of the Dominican habit and to the face of a character with an eternal youth and the appearance of an affable person. A clear example of this iconic scenario are the paintings signed by Alonso Cano with the title The Preaching of San Vicente Ferrer. However, and taking into account the important political presence of San Vicente in his time, as a passionate speaker of apocalyptic, the iconographic reality of the saint in Ecuador is more linked to this tradition that links him with the severe divine punishment, relying on trumpets and wings that bring him to the concept of a resolute archangel. Here we present some examples of this Vincentian imagery, very present in Ecuador.*

**Keywords:** Iconography | Visual Culture | San Vicente Ferrer | Ecuador | Ex-voto

“Es uno de los santos más grandes de la Orden Dominicana y de la Iglesia. Fue portento de virtudes. Dios le distinguió con el don de milagros y de profecía. Fue doctor en Ciencias y Letras; ilustre orador sagrado; hábil político; destacado teólogo; confesor de Reyes y Papas. En Ecuador es uno de los santos más populares y queridos. Nació en Valencia-España el 23 de enero de 1350. A la edad de 17 años ingresó a la Orden de Predicadores. Murió en Vannes-Francia el 5 de abril de 1419. Fue canonizado por el Papa Calixto III el 29 de junio de 1455”.

#### ICONOGRAFIA AMERICANA DE SANT VICENT FERRER. TRANSFORMACIÓ DE LA IMATGE DEL SANT VALENCIÀ A L'EQUADOR

La figura de Sant Vicent Ferrer està actualment vinculada a una tradició ancestral que l'uneix a la veneració que se li professa en nombroses ciutats americanes. Concretament a l'Equador, hem pogut comprovar la presència del fervor al sant dominic en ciutats com Cuenca o Quito. El que sorprèn d'aquesta presència és la transformació de la figura del sant en un àngel alat i amb una trompeta a la mà, signes inconfusibles dels sermons pels quals és famós, un model de relat apocalíptic que dominava i que el va catapultar a la fama internacional que encara actualment se li reconeix.

#### SANT VICENT FERRER, UN SANT MOLT PRESENT, EN-CARA ACTUALMENT, A L'EQUADOR

Una escultura de Sant Vicent Ferrer llueix a l'altar de la capella dedicada al sant a l'església de Santo Domingo de la monumental ciutat de Cuenca (Equador). Hi ha també una escultura seua presidint la façana del temple i fins i tot vam tenir l'oportunitat de comprar en una tauleta de l'entrada al temple, on es venen objectes religiosos, un llibret de seixanta pàgines que portava per títol *Novena y visita en honor de san Vicente Ferrer*. Al començament de l'opuscle llegim el text següent, a manera de preàmbul:

A la fotografia observem que Sant Vicent Ferrer apareix alat amb una trompeta a la mà com si fos l'àngel de l'Apocalipsi. De vegades es representa així a aquest sant medieval als països d'Amèrica del Sud, a diferència de com solem veure-l nosaltres en les esglésies europees, fàcil



Fig. 1.- Escultura de Sant Vicent Ferrer a l'Església de Santo Domingo. Cuenca (Equador).

d'identificar simplement per l'hàbit de dominic, el dit índex de la mà dreta apuntant al cel i el filacteri en llatí o castellà que recull el verset de l'Apocalipsi (14, 7): "Temed a Dios y dadle gloria, porque ha llegado la hora de su Juicio".

El nostre sant, tan vinculat al moment històric del segle XIV i les primeries del segle XV, segueix tenint prèdica sis segles després, tant a la seua terra com arreu del món. Precisament ara que es celebra el 600 aniversari de la seua mort, comprovem que la presència del personatge continua viva en nombroses accions religioses en memòria dels seus miracles i del seu reconegut poder de comunicació. La imatge del sant s'adequa als temps i als diferents entorns geogràfics. També apareix representat a manera d'arcàngel en un llenç anònim del segle XVIII que forma part de la col·lecció permanent del Museo de Arte Colonial de Quito de la Casa de la Cultura Ecuatoriana. En aquest cas es tracta a més d'un exvot que inclou el retrat de l'ofertent, un jove clergue amb un llibre a la mà. Amb l'encàrrec de la tela havia d'estar agraint alguna cosa al sant, potser algun favor que li hauria concedit. En efecte, això és un exvot a la religió catòlica, és a dir, un objecte que simbolitza una ofrena feta a Déu, a la Verge o a un sant en compliment d'una promesa o en agraïment per un favor rebut.

El desconeixement de la iconografia religiosa per part de la majoria del jovent actual contrasta amb la seua gran coneixença d'icones de la cultura popular que procedeixen dels mitjans de comunicació, especialment de la música i els audiovisuals (Huerta, 2017). Bona part dels cristians actuals desconeixen el simbolisme de les representacions al·legòriques dels sants i demés personatges que ocupen els espais de les esglésies i museus. Això suposa que la majoria d'aquests cristians podrien considerar-se analfabets visuals respecte a la imatgeria dels temples en els quals hi resen.

Algunes esglésies solen posar rètols en cada retaule per tal de deixar ben clar quins són els personatges representats. Pel que fa al desconeixement icònic dels personatges representats,



Fig. 2.- Sant Vicent representat a manera d'arcàngel en un llenç anònim del segle XVIII. Museo de Arte Colonial de Quito de la Casa de la Cultura Ecuatoriana.

encara resulta més greu quan es tracta d'estudiants d'història de l'art, joves universitaris que acaben els seus estudis desconeixent la majoria de vegades la riquesa iconogràfica del santoral cristià, tenint en compte que és una religió que alguns d'ells professen. En qualsevol cas, i tornant a la riquesa de l'art americà, sabem que la iconografia de l'art colonial mostra les seues pròpies particularitats (Schenone, 1992). De fet, quan els turistes europeus entren en contacte amb aquestes formes diferents d'expressar la religiositat popular, no poden evitar la sorpresa.

A l'interior del Museo Dominicano de Arte Fray Pedro Bedón en Quito trobem una altra imatge de grans dimensions de Sant Vicent Ferrer alat, una escultura policromada presidint l'entrada, i que posa en alerta des del principi al visitant poc acostumat a Espanya a veure al sant valencià com un predicador alat tan peculiar.



Fig. 3.- Escultura de Sant Vicent Ferrer. Museo Dominicano de Arte Fray Pedro Bedón. Quito (Equador).

En aquest mateix museu ens crida l'atenció una pintura del segle XVII que mostra al sant ressuscitant a una dona a l'entrada de l'església, escena repetida un segle després pel pintor Bernardo Rodríguez i que es conserva al Museo Nacional del Banco Central de Ecuador.



Fig. 4.- Pintura de l'artista Bernardo Rodríguez representant un miracle de Sant Vicent Ferrer. Museo Nacional del Banco Central de Ecuador.

S'evidencia en aquests exemples una predominança de la representació alada del sant en la iconografia americana, especialment en les esglésies de l'Equador, un dels països on continua vigent la veneració al sant valencià. La capella de Sant Vicent Ferrer a l'església de Santo Domingo de Quito reitera de nou la figura del sant com a àngel de l'Apocalipsi.



Fig. 5.- Pintura a la capella de Sant Vicent Ferrer de l'església de Santo Domingo. Quito (Equador).

L'abundància d'éssers alats en l'art colonial en general i en àmbit equatorià en particular té a veure amb l'adaptació que va fer la simbologia catòlica dels seus contingut-dues per acostar-se als referents culturals de les societats autòctones d'Amèrica amb l'objectiu de difondre d'una manera més proper el missatge de l'evangelització (Kubiak, 2014). Un bon exemple del que estem dient el tenim en la importància que va arribar a tindre el mite de les *guacamayas* (aus amb rostres de dona en l'origen de la cultura *cañari*). Representar els sants com a éssers alats permetia connectar millor amb la sensibilitat



d'aquesta cultura indígena a l'hora de captar la seva atenció respecte a les noves devocions cristianes. És una cosa semblant al que ha passat amb les verges en les quals el mant pren forma de muntanya en zones del Perú, com ara al propi Cusco, per assimilar així al mite de les muntanyes sagrades que recullen els costums més ancestrals de la zona.

El ben cert és que la promoció que va fer dels seus sants la pròpia Ordre dels Predicadors o Dominics des de la seua arribada a l'Equador està en l'origen de la popularitat que van arribar a tindre alguns d'ells, com és el cas de Sant Vicent Ferrer que ara ens ocupa. Recordem que en 1541 els dominics van iniciar el seu assentament a Quito amb la fundació del convent de Sant Pere Màrtir. En el Capítol Provincial de l'any 1557 ja s'havien constituït els nous convents de Loja (1548) i Cuenca (1557). Amb el temps es va esqueixar de la primitiva Província Dominicana del Perú la nova Província de Santa Catalina Virgen y Màrtir de Quito. El seu territori abastava tota la diòcesi *quiteña* fins a Popayán, amb nous convents creats per tota la regió: Guayaquil, Baeza, Riobamba, Pasto, Popayán, Buga i Cali (Vargas, 1988). Volem destacar, a més, que al segle XX els dominics de Quito van posar en marxa una impremta pròpia com a mitjà de difusió de la història dels seus personatges més cèlebres. És en aquest context en el qual es publica una hagiografia (Compendi, 1906) i fins i tot una obra específica titulada *Favores de San Vicente Ferrer en el Ecuador* (Betancourt, 1949).

Per al pare Vargas, un dels historiadors dominics més importants d'Equador al segle XX, el convent de Guayaquil va ser el principal focus promotor de la devoció popular a Sant Vicent Ferrer (Vargas, 1988, pp. 115-116):

“La devoción a San Vicente adquiere un sello especial, pues con este nombre es conocido en nuestro tiempo la Iglesia que tiene la Orden en la actualidad. Esta devoción promovida especialmente por sacerdotes dominicanos de un grande espíritu, de altas virtudes sacerdotales, tal como

fue en nuestros tiempos el Padre Antonio Alarcón, quien no solamente fue uno de los que más fervorosamente difundió la devoción a San Vicente, sino quien se valió de esta devoción para aumentar la fe del pueblo que en grandes manifestaciones se movilizaba en las tradicionales procesiones de San Vicente que congregaban hasta hace poco, innumerables muchedumbres de devotos. Con la devoción a San Vicente, se logró infundir en el corazón del pueblo humilde la ciega confianza en el Santo a quien se le han atribuido verdaderos milagros producidos, indudablemente, por esa fe sincera y sencilla con que nuestro pueblo invocaba a este Santo. A San Vicente se le han atribuido grandes y numerosos milagros, lo que, como es natural, ha servido en forma eficaz a mantener el espíritu cristiano de nuestro pueblo”

El ben cert és que les festes religioses posades en marxa es trobaven íntimament vinculades amb la cultura indígena, mantenint continguts propis de les festivitats ancestrals de les societats anteriors a la colònia a Amèrica, com han posat de manifest les investigacions antropològiques de Susana González sobre les zones rurals de la província de l'Azuay. El calendari festiu que aquesta autora ha inventariat assenyala l'existència de festes dedicades a Sant Vicent Ferrer a les parròquies de Tomebamba al *cantón* de Cuenca el 27 de febrer; Sant Joan, Sant Vicent Ferrer i Quimshi al cantó de Gualla-ceo els dies 5-7 d'abril; o en la de Sant Vicent Ferrer al *cantón* de Girón també els dies 6 i 7 d'abril. En suma, 5 festes dedicades a Sant Vicent, per darrere d'altres sants més populars com Santiago (32 festes), Sant Pere i Sant Pau (17), Sant Josep (17), Sant Miquel (13), Sant Joaquim i Santa Anna (7) o Sant Bartomeu (7), i per davant d'una vintena més d'advocacions (González, 2009, pp. 45-46 i 57).

En unes altres zones d'Equador es celebren també festes en honor a Sant Vicent Ferrer com succeeix l'últim diumenge del mes d'abril

a Chuquiribamba, al nord-oest de la ciutat de Loja. Són milers de feligresos els que assisteixen a la processó que arriba fins a la pampa de Cocheturo, encapçalada per bandes populars de músics. Després de la processó formen desenes de genets amb els seus respectius cavalls per participar en escaramusses en què llancen al públic taronges, llimones, mandarines i pomes. Aquestes festes duren tota una setmana. També diverses parròquies del vicariat de El Puyo estan dedicades a Sant Vicent Ferrer, i realitzen processons en el seu honor. Per exemple, a la parròquia de Tarqui, on es resa una novena i culmina el dia amb una gran festa en la qual els *priostes*, amb el rector al capdavant, protagonitzen l'esdeveniment. El mateix passa al barri vicentí de la mateixa ciutat de El Puyo, amb la celebració d'una missa solemne el 6 d'abril, presidida pel bisbe. En els sermons d'aquestes festes s'insisteix molt en què Sant Vicent va ser un gran missioner que va buscar la unitat de l'Església, al mateix temps que un gran predicador. A la tarda d'aquest mateix dia 6 d'abril es celebra de la mateixa manera una altra festa a la comunitat de la Moravia, ahora que ho fa el propi Colegio Vicentino de la ciutat en honor del mateix patró, amb missa a la catedral.

A la vista està que se'ns escapa l'abast i la profunditat que pot arribar a tindre la història de la devoció popular d'aquest sant a un país important com ho és l'Equador. Fa uns anys es va efectuar un estudi a la Universidad Nacional de Loja per rescatar la identitat de la festa religiosa de Sant Vicent Ferrer a l'esmentada parròquia de Chuquiribamba del cantó de Loja. Es tractava d'una proposta posada en marxa des del grau d'Enginyeria en Administració Turística amb l'objectiu de relançar aquest esdeveniment des de la següent perspectiva metodològica (Neira, 2012, pp. XI-XII):

“En la Parroquia Chuquiribamba debido a la falta de unión y organización en la comunidad y sobre todo por carencia de apoyo de las autoridades competentes en el sector turístico ha sido muy poca la

difusión de sus tradiciones y costumbres como chuquiribambences, motivo por el cual la investigación se basó en el rescate de la fiesta religiosa de San Vicente Ferrer, misma que pretende dar un mayor realce de esta festividad, de tal manera que estará orientada a la conservación, promoción, exhibición de sus tradiciones y costumbres a toda la ciudadanía lojana y del Ecuador. Para dar cumplimiento al tema principal se planteó el objetivo general del presente trabajo fue Contribuir al desarrollo del turismo cultural de la parroquia Chuquiribamba, a través del rescate de la identidad de su fiesta principal, así mismo se planteó los objetivos específicos que son: Desarrollar un análisis de la realidad histórica y auténtica de la fiesta religiosa de San Vicente, Validar la información obtenida con los principales involucrados y Proponer alternativas para el rescate de la identidad cultural de la parroquia Chuquiribamba. Para el desarrollo de cada uno de los objetivos fue necesario emplear metodologías y técnicas apropiadas, es así que en el primer objetivo el Análisis de la realidad histórica y auténtica de la fiesta religiosa de San Vicente Ferrer, se empleó el método científico mismo que permitió obtener información de fuentes como: bibliotecas, municipios, juntas parroquiales, para complementar el trabajo fue fundamental efectuar visitas de campo, utilizando la técnica de la observación directa y la aplicación de la entrevista a las autoridades y personal encargado de la fiesta de San Vicente Ferrer, con la finalidad de obtener información para el rescate de la identidad de la fiesta religiosa de San Vicente Ferrer. Se empleó el análisis Foda para conocer las fortalezas, oportunidades, debilidades y amenazas de la fiesta. En la ejecución del segundo objetivo Validar la información obtenida con los principales involucrados, fue necesario establecer contacto con las personas de la matriz de involucrados, con la finalidad de llegar a las aprobaciones correspondi-

entes sobre la información expuesta ante ellos. En esta validación se planteó la Matriz Foda para llegar a los acuerdos sobre la ponderación de la Matriz, obteniendo así la Matriz Foda Ponderada, posteriormente se dieron las debidas conclusiones y recomendaciones de la socialización. Finalmente se elaboró las propuestas de difusión para la fiesta religiosa San Vicente Ferrer, catalogada como la más importante de la parroquia Chuquiribamba, para ello se editó un Cd promocional sobre la fiesta, además se diseñó una novena y un afiche que contiene imágenes de la fiesta. Con la ayuda del desarrollo de los objetivos se pudo plantear las estrategias que estuvieron encaminadas a contribuir al desarrollo de la Fiesta religiosa de San Vicente Ferrer. Promocionar la fiesta por medio de un video turístico mostrando las actividades que se realizan durante la festividad. Así mismo para aumentar la fe de los creyentes en San Vicente Ferrer se lo hizo por medio de un novenario, concluyendo con el diseño un afiche para dar a conocer la fiesta de San Vicente Ferrer y de las Escaramuzas. Finalmente se exponen las debidas conclusiones y recomendaciones para que sean consideradas por parte del Gobierno Autónomo Descentralizado de Chuquiribamba, dichas propuestas están encaminadas al desarrollo turístico, social, cultural y económico de la parroquia aprovechando el creciente posicionamiento socio político que tienen hoy en día los gobiernos parroquiales de esta manera se podrá generar una participación más activa de la ciudadanía alrededor del tema turístico.”

Són moltes les possibilitats que ofereix per al futur l'anàlisi de l'impacte que ha tingut i té la devoció de Sant Vicent Ferrer a la religiositat popular de l'Equador. Durant una estada de recerca universitària l'any 2017, vam tenir l'oportunitat de visitar els cementiris de San Diego i El Tejar a Quito, així com el cementiri patrimonial de Cuenca, a la recerca de representaci-

ons de Sant Vicent Ferrer a les làpides, tombes i panteons. Es tractava de calibrar la presència del sant en la devoció popular dels fidels, una presència detectable en les tombes dels difunts d'ambdues ciutats a tenor del major o menor nombre d'imatges localitzables. La visita no va exhaustiva, però sense ser-ho, vam disposar del temps suficient com per poder obtenir alguns exemples com el que il·lustra una làpida del cementiri de Sant Diego que podem observar en la figura número 6.



Fig. 6.- Làpida amb una representació de Sant Vicent.  
Cementiri de San Diego. Cuenca (Equador)

No obstant això, qualsevol interpretació que fem sobre la devoció de Sant Vicent Ferrer a l'Equador ha de tenir en consideració algunes qüestions que s'han investigat sobre aquest sant medieval a Espanya, focalitzant l'atenció en els seus sermons públics, com si es tractés d'elements estimulants per a l'origen de processons, confraries i festes populars, o fins i tot la confecció d'exvots al segle XV, i molt més enllà.

#### **SANT VICENT FERRER, UN EXEMPLE VIU DE LA RELIGIOSITAT POPULAR DEL FINAL DE L'EDAT MITJANA**

Mentre el sant de l'Antiguitat Tardana era un adepte a la vida contemplativa i buscava la perfecció a través de la renúncia al món, els mil anys que dura l'època coneguda per convenció acadèmica com "Edat Mitjana" -entre la des-

titució de l'últim emperador romà d'Occident (476) i la mort del rei Ferran el Catòlic (1516) van veure néixer un nou model de santedat protagonitzat per grans predicadors que practicaven un activisme sense precedents.

Impressiona la fama aconseguida dins el santoral a la fi de l'Edat Mitjana per personatges com Vicent Ferrer (+1419), Bernardino de Siena (+1444), Juan de Capistrano (+1456) o Giacomo delle Marche (+1476) entre d'altres. No era una cosa nova. Al segle XIII l'Església ja havia canonitzat a grans oradors com el franciscà Sant Antoni de Pàdua o el dominic Sant Pere Màrtir. Recorrent Europa, d'Aragó a Bretanya i d'Itàlia a Polònia o Croàcia, aquests predicadors viatjaven de lloc en lloc familiaritzant-se amb el veïnat, pronunciant sermons multitudinaris a l'aire lliure per despertar el penediment dels seus pecats, empenyent a realitzar processons de flagellants, fundar confraries o exaltar a la població contra els jueus (Vauchez, 1991).

Entre les millors imatges que ens han arribat d'aquesta frenètica activitat evangelitzadora està sens dubte el retaule dedicat a Sant Vicent Ferrer que es conserva actualment al Museu de Belles Arts de València, procedent del convent dominic de Sant Onofre, a la localitat valenciana de Museros. Va ser pintat per Miguel de Prado al segle XVI, un treball documentat durant 1515-1537. Es tracta d'un oli sobre taula que va ingressar al museu amb la desamortització. La imatge central del retaule reproduïx amb precisió la iconografia amb la qual coneixem el sant al sud d'Europa.

En qualsevol cas, ens sembla més interessant entrar en detall a comentar dues escenes del retaule on és possible apreciar l'acció pública del sant com a predicador famós. En la primera d'elles apareix donant un sermó a l'interior d'un temple des del púlpit, amb un públic molt atent a les seves paraules. Ho podem comprovar atenent a la figura 8.

L'interior d'una església és el lloc tradicional per fer un sermó. Cal observar atentament, ja que com a mínim hi ha un escriptor que està posant per escrit el seu discurs. I és cert. Ens han



Fig. 7.- Part central del retaule dedicat a Sant Vicent Ferrer, obra de Miguel de Prado, segle XVI. Museu de Belles Arts de València.

arribat quatre manuscrits de la catedral de València amb els seus sermons organitzats segons el calendari litúrgic anual. Aquests manuscrits van ser editats en el seu dia per Josep Sanchis Sivera (1932-1934) i Gret Schib (1975-1988). I sabem a més que Sant Vicent Ferrer es va passar la major part de la seua vida predicant per València, Catalunya, Aragó, Castella, Galícia, Provença, Llenguadoc, Bretanya, al nord d'Itàlia i Suïssa. Però cal advertir que no anava sol. L'acompanyaven desenes de fidels, i entre ells, en efecte, alguns que registraven els seus discurs-





Fig. 8.- Sermó de Sant Vicent Ferrer. Taula lateral del retaule dedicat al sant. Museu de Belles Arts de València.

sos com recalca un dels últims estudis biogràfics dedicats a la seua figura (Daileader, 2016).

Ara bé, en la segona escena que volem destacar ens centrarem en un altre fragment del retaule de Sant Vicent del Museu de Belles Arts de València. En aquesta escena el sant està a peu de carrer practicant un exorcisme davant la presència de diversos musulmans, com dona a entendre clarament el diable en forma de drac que fuig de l'endimoniat. Aquesta forma d'evangelitzar mitjançant l'execució d'exorcismes i miracles era la més característica de Sant

Vicent Ferrer, el qual anava predicant i exercint per places i carrers de la ciutat, o també fora de les muralles en camins i senders. En aquest sentit, podem citar diverses notícies que demostren com realitzava els seus sermons amb l'objectiu d'incentivar la realització de processons de flagel·lants per promoure ara la devoció de la Vera Creu i la Sang de Crist a la Corona d'Aragó (Navarro, 2006 i 2009). En veritat, les processons de flagel·lants i penitents ja havien nascut a Itàlia a mitjans del segle XIII, però a Espanya no va ser fins al segle XV quan aquesta pràctica es va introduir amb força a través dels sermons de Sant Vicent Ferrer. I cal dir que aquesta tradició va passar d'Europa a Amèrica.

Començarem per citar el seu sermó de l'Exaltació de la Santa Creu que predicava en la festivitat del 14 de setembre. Segons el text que ens ha arribat, Sant Vicent Ferrer parlava de la Vera Creu com una relíquia generadora de miracles i no dubtava a instruir els seus seguidors disciplinats en aquesta devoció, ensenyant-los a fer el signe de la mateixa sobre el cor, agnollats davant el crucifix. En un altre moment de l'esmentat sermó recomanava que abans de menjar feren l'acció de senyar-se i pronunciaren el nom de Jesús. De la mateixa manera, en el seu sermó de la festa de la Invenció de la Santa Creu del 3 de maig incitava als fidels assistents a que practicaren la penitència corporal per celebrar una autèntica festa de la Creu. I també difonia la llegenda del Sant Grial el dia de la festivitat de sant Llorenç, quan explicava com aquest sant donava de beure la Sang de Crist del calze consagrat pel papa, referint d'igual manera a la forma, a l'hòstia que rememorava el cos de Crist com carn i sang. Era d'aquesta manera com divulgava l'exemple de Jesús en clau de penitència, llançant benaurances als que imitaven la seua crucifixió.

Els sermons que predicava en temps de Quaresma anaven encara més enllà d'això, ja que incitaven a la pràctica col·lectiva del vessament de sang a imitació de Jesús, el qual, segons Sant Vicent Ferrer, va voler ser capturat, lligat i crucificat per redempció de la humanitat. Per tant, això havia de ser exemple per als homes quan



Fig. 9.- Exorcisme de Sant Vicent Ferrer. Taula lateral del retaule dedicat al sant. Museu de Belles Arts de València.

feren penitència, escampant la seua sang per honor i remembrança de la Passió de Crist. La mortificació del cos sempre formava part dels missatges que transmetia al públic assistent als seus sermons. Va ser d'aquesta manera com va crear una processó de deixuplinants de la Sang a la vila de Graus (Osca) cap a 1415, quan anava de viatge a França, regalant a l'església parroquial d'aquesta població el crucifix que usava en els seus sermons, el qual encara es conserva en una capella del temple amb el valor de relíquia sagrada de caràcter històric i patrimonial. Amb el temps, a Graus es fundaria una confraria del

Sant Crist i de Sant Vicent Ferrer, que segueix existint actualment. Però aquest no és l'únic exemple que hi ha sobre l'impacte de les seues predicacions entre les poblacions que visitava.

El canvi d'advocació de la confraria dels cecs oracioners de València en honor de la Vera Creu a principis del segle XV, de segur que va tindre a veure amb els sermons de Sant Vicent. En les ordenances d'aquesta confraria de l'any 1329 apareixia sota el títol de la Mare de Déu, però en els seus estatuts de 1407 va adoptar la invocació de la Vera Creu, i va canviar la seua festa anual -que era als vuitens de Pasqua Florida i que es celebrava a l'església parroquial de la Santa Creu de la ciutat de València, per la festa de l'Exaltació de la Creu del 14 de setembre. Així es va mantenir des de 1329 fins a 1610, almenys segons ho registra una visita pastoral de la diòcesi valentina per a aquest darrer any en què es diu que a l'església de la Santa Creu hi havia una confraria de cecs que tenia casa i capella on es deia missa.

Recordem, en aquest sentit, que no resultaria gens estrany que els cecs valencians decidiren canviar la seua advocació a la Vera Creu per influència de Sant Vicent Ferrer, ja que precisament en el sermó que predicava el 14 de setembre -festivitat de la Exaltació de la Santa Creu i festa patronal de la confraria de cecs- explicava com, al principi, la Vera Creu era menyspreada pels infidels, però després va ser molt honorada, sobretot pels molts miracles que van esdevenir amb ella, entre altres coses perquè il·luminava als cecs (és a dir: els retornava la visió).

A hores d'ara encara està pendent l'actualització i ampliació del primer cens de confraries medievals d'Espanya que publicàvem fa uns anys (Navarro, 2014) per identificar germandats que van estar dedicades a Sant Vicent Ferrer al segle XV (Navarro, 2013). Tot arribarà, cada cosa al seu temps. Tenint en compte que Vicent Ferrer va ser canonitzat el 1455, una de les més antigues que coneixem és la confraria del Corpus Christi, Santa Maria de Montserrat i Sant Vicent Ferrer de la ciutat de Saragossa (1463). En aquest sentit, fa un any es va publicar un es-

tudi sobre una de les primeres representacions del sant a Castella, el qual permet documentar la primerenca difusió del culte al religiós valencià per terres castellanes. Es tracta d'un exvot en forma d'escultura que es conserva al Museo Nacional de Artes Decorativas de Madrid. En aquesta imatge escultòrica, veiem que als peus del sant (com succeeix amb el llenç-exvot del Museu d'Art Colonial de Quito), apareix agenollat l'oferent, en aquest cas don Joan de Zúñiga i Pimentel. Entenem que la mare, la senyora Leonor Pimentel, hauria encarregat l'obra amb la intenció de donar-la al convent de Sant Vicent Ferrer a Plasencia, fundat el 1464 per ella mateix, juntament amb el seu marit don Álvaro de Zúñiga. Aquesta peça excepcional confirma per tant la devoció personal que tenien els esmentats ducs de Plasencia per l'Ordre dels Predicadors i, en concret, per un dels seus homes més cèlebres, el nostre celebrat personatge Sant Vicent Ferrer (Gómez-Chacón, 2016).

Així les coses, l'origen d'un fenomen tan important com van ser les processons de Setmana Santa, que han arribat fins als nostres dies i que afecten a tot el món catòlic, va estar en aquestes primeres processons de deixuplinants de la Sang de Crist del Dijous Sant que va fomentar per exemple Sant Vicent Ferrer. El culte a les relíquies i l'encàrrec d'objectes simbòlics en forma de exvots, o la mateixa institució de noves confraries per exaltar i consolidar la religiositat popular, van ser instruments claus que van emprar els predicadors en la llunyana època medieval, fa més de cinc-cents anys, per posar en marxa pràctiques de devocions que han arribat amb gran èxit d'implantació fins als nostres dies. El model espanyol de confraries i gremis es va traslladar així amb l'evangelització a Amèrica colonial de la mà de les principals ordes religioses, sobretot les que depenien de dominics i franciscans (Navarro, 2017).

Queda obert tot un univers d'investigació per al futur. Serà necessari establir un cens de convents, parròquies, capelles de carrer i tot tipus de topònims que farien al·lusió a aquest sant a l'Equador. Per tant, el cas de Sant Vicent Ferrer és només un dels nombrosos observatoris

que posen al descobert llunyanes tradicions medievals de religiositat popular que es van projectar d'Europa a Amèrica amb un impacte que es manté amb els segles, i amb una força social la vigència de la qual ens segueix sorprenent amb el pas dels anys.

## REFERÈNCIES

- BETANCOURT, M. M. *Favores de San Vicente Ferrer en el Ecuador*, Quito, Imprenta de Santo Domingo, 1949.
- CÁTEDRA GARCÍA, P. M. *Sermón, sociedad y literatura en la Edad Media: San Vicente Ferrer en Castilla (1411-1412)*. *Estudio bibliográfico, literario y edición de textos*, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1994.
- COMPENDIO. *Compendio de la prodigiosa vida del apóstol de Valencia San Vicente Ferrer*, Quito, Imprenta de Santo Domingo, 1906.
- DAILEADER, P. *Saint Vincent Ferrer, His World and Life: Religion and Society in Late Medieval Europe*, New York, Palgrave Macmillan, 2016.
- GÓMEZ-CHACÓN, D. L. "Linaje y devoción en la Plasencia del siglo XV: San Vicente Ferrer y don Juan de Zúñiga y Pimentel" en *Ars Longa*, 25, 2016, pp. 99-113.
- GONZÁLEZ MUÑOZ, S. *Tradición y cambio en las fiestas religiosas del Azuay*, Cuenca, Universidad de Cuenca y Universidad del Azuay, 2009.
- HUERTA, R. *La ciudad educadora y sus docentes. Experiencias alrededor del mundo*, Bogotá, Editorial Magisterio, 2017.
- KUBIAK, E. J. "Virgen alada y los Santos Angélicos en la iconografía del arte colonial latinoamericano" en María Cristina Valerdi Nohhebuena y Ewa Joanna Kubiak (coords.), *Los ángeles en el arte. «A la sombra de tus alas»*, Puebla, 2014, pp. 37-160.
- NAVARRO ESPINACH, G. "Las cofradías de la Vera Cruz y de la Sangre de Cristo en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)" en *Anuario de Estudios Medievales*, 36/2, 2006, pp. 583-611.
- NAVARRO ESPINACH, G. "La Vera Cruz y la Sangre de Cristo en la Corona de Aragón.

Promoción religiosa e identidades culturales durante los siglos XII-XVI” en *Actas de IV Congreso Internacional de Hermandades y Cofradías de la Vera-Cruz*, Zamora, 2009, pp. 689-716.

NAVARRO ESPINACH, G. “Santos patronos de oficios. San Eloy y San Jerónimo” en *Temas Medievales. Revista del Departamento de Investigaciones Medievales del Instituto Multidisciplinario de Historia y Ciencias Humanas de Buenos Aires (CONICET)*, 21, 2013, pp. 221-266..

NAVARRO ESPINACH, G. “Las cofradías medievales en España” en *Historia 396. Revista del Instituto de Historia de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso*, 4, 2014, pp. 107-133..

NAVARRO ESPINACH, G. “La difusión del modelo español de cofradías y gremios en la América colonial (siglos XV-XVI)” en D. Fernández, K. E. Montoya y D. E. Lévano (coords.), *Cofradías en el Perú y otros ámbitos del Mundo Hispánico, siglos XVI-XIX*, Arzobispado de Lima, 2017, pp. 37-47.

NEIRA JIMÉNEZ, J. E. *Propuesta para el rescate de la identidad de la fiesta religiosa de San Vicente Ferrer de la parroquia Chuquiribamba del cantón Loja*, Tesis previa a la obtención del grado de Ingeniería en Administración Turística dirigida por la profesora Nancy Elizabeth Bermeo Ojeda, Universidad Nacional de Loja, 2012.

SCHENONE, H. *Iconografía del arte colonial. Los Santos*, Buenos Aires, Fundación Tarea, 1992.

VARGAS, J. M. (coord.) *Los Dominicos en Ecuador. IV Centenario de la erección de la Provincia Dominicana en Ecuador*, Quito, Casa de la Cultura Ecuatoriana “Benjamín Carrión”, 1988.

VAUCHEZ, A. “El santo” en Jacques Le Goff y otros, *El hombre medieval*, Madrid, Alianza Editorial, 1991, pp. 323-358.



XCIX

ARCHIVO DE ARTE VALENCIANO

Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos. Valencia



Valencia 2018



**Edita**

Real Academia de Bellas Artes  
de San Carlos. Valencia

© de los textos, los autores

© de las fotografías, los autores

**ISSN:** 0211-5808

**Déposito legal:** V-710-1999

**Diseño**

Paco Bascuñán, 2008

**Maquetación**

Espacio Paco Bascuñán

Poeta Monmeneu 18 bj. 46009 Valencia (España)

Tel. 963 406 508

E-mail: lupe@pacobascunan.com

**Imprime:**

Imprenta Nácher, s.l.

c/ Milagro, 5 y 7 - 46003 Valencia (España)

Tel. 963 922 759

E-mail: nacherimprensa@gmail.com

*Archivo de Arte Valenciano* es analizada sistemáticamente por el Centro de Información y Documentación Científica del C.S.I.C., e indizada en la base de datos de I.S.O.C. accesible “on-line”, distribuida en CD-ROM y en forma de repertorios bibliográficos impresos: INDICE ESPAÑOL DE HUMANIDADES.

## PRESENTACIÓN

**Manuel Muñoz Ibáñez** .....5

## I.- SECCIÓN HISTÓRICA

*Models i patrons en les pintures murals gòtiques del reconditoride la Catedral de València*

**Aurora I. Rubio Mifsud /**

**Antònia Zalbidea Muñoz**.....9

*Aproximación a la autoría y significado de la inscripción del Santo Cáliz de Valencia*

**Gabriel Songel**.....23

*Cuando el trazo velado delata al maestro. Dibujos subyacentes en la obra pictórica de Joan de Joanes: de la creación a las prácticas de taller*

**Miguel Ángel Herrero / Isidro Puig**.....35

*El antiguo retablo de santa María de Elche: obra de Antonio Caro y Tomás Sanchis*

**Carlos Enrique Navarro-Rico** .....59

*Iconografía americana de Sant Vicent Ferrer. Transformació de la imatge del sant valencià a l'Equador*

**Ricard Huerta /**

**Germán Navarro Espinach**.....75

*La circulación de maestros franceses entre las diócesis de Zaragoza y Tortosa durante los siglos XVI y XVII. El caso de Pedro Pizarro*

**Jorge Martín Marco**.....87

*Una Inmaculada localizada en Alicante, obra atribuida al genovés Domenico Piola*

**Joaquín Sáez Vidal**.....111

*La tipografía en la Plantificación de la imprenta... de Antonio Bordazar y en De numis hebraeo-samaritanis, impreso por Benito Monfort: dos paradigmas del libro valenciano del siglo XVIII*

**Alberto Carrere González**.....121

*Los inicios de la galería de retratos de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos (1753-1840)*

**M<sup>a</sup> Victoria Alonso Cabezas**.....133

*Una talla del barroco madrileño en Gandía: el Cristo yacente del Real Monasterio de Santa Clara*

**Alberto Martínez Pascual**.....145

## II.- SECCIÓN CONTEMPORÁNEA

*La colección de pinturas del canónigo Pasqual Fita. La pintura en los inventarios post mortem en la Valencia de finales del siglo XVIII y principios del XIX*

**Juan Corbalán de Celis y Durán**

**/ Carmen Corbalán de Celis y de la Villa**.....159

*Contextualización iconográfica e intervención en las pinturas murales de la Capilla de la Comunión de la iglesia parroquial de san Nicolás de Bari y de san Pedro mártir en la ciudad de Valencia*

**Pilar Roig Picazo / Juana C. Bernal Navarro**

**/ José Luis Regidor Ros /**

**Lucia Bosch Roig**.....183

*Proyectos de escaleras de Goethe*

**Joan Calduch Cervera / Alberto Rubio Garrido**.....209

*Los dibujos de la Escuela de Agrimensura de Valencia. 1864 – 1885. Análisis gráfico*

**Concepción López González**.....223

*La música, “educadora de los sentimientos”.*

*El concierto como formación estéticomusical en los ámbitos pequñoburgueses y populares en el primer tercio del siglo xx. Las sociedades musicales valencianas*

**Joan Carles Gomis Corell**.....235

*Joaquín Sorolla y su paso por el Ateneo de Madrid*

**Alfonso Herrán Acebes**.....251

*La actividad y recepción de Enrique Granados en Valencia (1893-1916)*

**Manuel Sancho García**.....267

*El monument al mestre Serrano a Sueca per Vicente Beltrán: entusiasme inicial, construcció i problemes legals*

**Enric Alforja Carbonell /**

**Aida Ferri Riera**.....281

*La obra del escultor José María Ponsoda en la Catedral y la Basílica de la Virgen de los Desamparados de Valencia*

**Enrique López Catalá**.....295

*Valencia: tres casinos que no fueron*

**Antonio Gómez Gil**.....315

*Notas y materiales para la reconstrucción  
del Grupo Z (1946-1950)*  
**Alberto Ferrer García.....337**

*Prácticas artísticas colectivas en el  
tardofranquismo en Valencia (1964-76).  
(Re)lecturas desde el s. XXI*  
**Teresa Marín García.....355**

*Entre los hilos y el ovillo. Juan Navarro Ramón  
(1903-1989) y sus “poéticas” pictóricas*  
**Román de la Calle.....369**

### **III.- DOSSIER**

*Destrucción, pérdida y extrañamiento del patrimonio  
arquitectónico valenciano: Desde la Guerra  
del Francés hasta la Democracia*  
**Francisco Javier Delicado Martínez.....395**

### **IV.- RECENSIONES DE LIBROS**

Coordinadas por **Javier Delicado.....465**